МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

# ПСИХОЛОГІЯ

## Збірник наукових праць

## Випуск 18

Київ - 2002

Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, Випуск 18, 2002. – 246 с.

Збірник містить наукові праці з теоретичних проблем психології, особливостей організації навчально-виховного процесу в школі, особистісного зростання на різних вікових етапах та професійного становлення спеціаліста.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статестичних даних, власних імен та інших відомостей.

Редакційна колегія:
С.Д. Максименко, дійсний член АПН України, доктор психологічних наук;
О.В. Скрипченко, почесний дійсний член АПН України, доктор психологічних наук;
Н.В. Чепелєва, доктор психологічних наук;
Т.М. Титаренко, доктор психологічних наук;
І.Д. Пасічник, доктор психологічних наук;
Л.В. Волинська, кандидат психологічних наук
(відповідальний редактор)

Рекомендовано Вченою радою
НПУ Імені М.П. Драгоманова

© Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

## ЗМІСТ


**Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ**

***Чепелєва Н.В., Федченко Н.П., Яковенко Л.П.*** Методи визначення ефективності розуміння тексту.....3

***Ільченко О.І.*** Терапія душі – можливий механізм подолання духовної кризи суспільства з метою досягнення психологічної гармонії особистості.....8

***Сафронов А.Г.*** Культурологічні аспекти проблеми змінених станів свідомості.....15

***Коць М.О.*** До проблеми механізмів формування міжособистісних взаємин.....18

***Шинкарюк А.І.*** До питання методології досліджень взаємовпливу рухів і психіки та його розуміння в історії психології.....24

***Хомич Г.О.*** До проблеми надання психологічної допомоги депривованій особистості.....31

***Євдокимова Н.О.*** Патріотичне виховання як складова частина української громадянськості.....35

***Горбач-Кудря І.А.*** Статеворольова ідентичність як об"єкт психологічного дослідження (теоретичне підґрунтя).....41

***Апетик Н.М.*** Єдність раціонального, чуттєвого та вольового компонентів у моральній саморегуляції поведінки особистості.....46

***Колісник О.П.*** Саморозвиток особистості як ієрархії смислів на психоособистісному ступені духовного розвитку.....51

***Карпенко З.С., Міхіна І.М.*** Рандомізація вибірки як чинник валідності психолого-педагогічного експерименту.....55

***Сізих Н.В.*** Показники психодіагностичних параметрів сили та рухливості нервової системи.....58

***Коновальчук В.І.*** Роль психічних захистів у життєдіяльності суб'єкта.....61

**Розділ ІІ. РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ**

***Булах І.С.*** Методологічна парадигма дослідження особистісного зростання сучасного підлітка.....69

***Третяк Т.М.*** Розв'язування учнями творчих задач за умов обмеження в часі.....76

***Мізерна О.О.*** Психологічний аналіз підліткової агресивності.....81

***Авер'янова Г.М.*** "Кишенькові гроші" як фактор економічної соціалізації підлітків.....87

***Шмаргун В.М.*** Психомоторика і інтелект нормальної та аномальної дитини.....96

***Паламар О.М.*** Змістовно-якісна характеристика пізнавальних мотивів учіння у молодших школярів (на матеріалі природознавства).....101

***Ржевська З.О.*** Формування смислоутворюючих мотивів.....106

***Дідик Л.В.*** Колаж як засіб розвитку деяких психологічних особливостей молодшого школяра на уроках англійської мови в 2 класі.....111

***Малімон Л.Я.*** Особистісно-диференційний підхід у дослідженні властивостей творчо обдарованої особистості.....117

***Оскірко С.Г.*** Особливості сприймання творів мистецтва.....121

***Неприцька О.Я.*** Психологічні особливості виховання дитини матір'ю одиночкою.....124

***Бессонова Т.І.*** Моральне середовище дитячого будинку – фактор успішного розвитку соціально-занедбаних дітей.....127

***Волошина В.В.*** Взаємозв'язок розвитку мислительних операцій з успішністю учнів молодших класів.....130

***Вінс В.А.*** Науковий аналіз переживань підлітків в умовах психічної депривації.....133

***Макарова Л.Л.*** Роль гри в психічному розвитку школярів.....137

***Смольникова Г.В.*** Вплив спілкування дошкільників різного віку на розвиток дитини як особистості.....142

***Демидова Т.А.*** Психологические особенности формирования представлений о будущей семье у юношей и девушек.....150

## Розділ ІІІ. ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА

***Курганська Л.О.*** До питання про адаптацію дитини у початковій школі.....154

***Улунова Г.Є.*** Особливості спілкування молодших школярів-вихованців шкіл-інтернатів....159

***Кустова Ю.А.*** Психологічний аналіз вивчення проблеми розвитку моральної свідомості та самосвідомості особистості.....163

***Кретчак О.М.*** Формування психологічної підготовленості міліціонерів державної служби охорони в процесі проведення занять з вогневої підготовки.....168

***Карп С.І.*** Інтелектуальні і творчі здібності як умова успішності управлінської діяльності....172

© 2002 р.

# ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Ю.А.Кустова (м. Кий

Сучасні події в нашій країні підносять роль прагматичних досягнень зростаючої особистості в той же час нівелюють роль її морально-духовних потенціалів. Це сприяє розвитку індиферентного ставлення молодої людини до виконання етичних норм і принципів, які вироблені людством. При цьому помітною стає деформація системи цінностей молодої особистості, активізуються егоїстичні прагнення у мотиваційній ієрархії, спостерігається нерозвиненість моральних почуттів, відсутність патернів, пов'язаних з моральним вибором. Все це призводить до бездуховності та росту делінквентних форм поведінки серед підростаючого покоління.

Проблема розвитку моральної свідомості, формування її структури, інтерналізація моральних норм і цінностей, особливості прояву моральних мотивів, які виступають еквівалентом особистісної якості, завжди цікавили вчених. У той же час деякі психологічні аспекти моральної свідомості й самосвідомості, зокрема конкретні та надійні прийоми діагностики морального самоусвідомлення особистості, цілеспрямовані методи корекції моральних викривлень залишаються поки що недостатньо розкритими. Тому важливо перекласти на «мову» психології все те, що накопичено у процесі узагальнення моральних знань у таких науках як філософія, етика, аксіологія та ін.

Переглянемо наукові підходи тих вчених, які грунтовно вивчали питання про розвиток моральної свідомості. У зв'язку з тим, що мораль є регулятором свідомості, поведінки і взаємин людей у всіх сферах громадського життя, праці, побуті, політиці, а також сімейних, внутрішньогрупових та особистісних стосунках, а її принципи універсальні, то вона поширюється на всіх людей. Універсальність принципів моралі полягає в тому, що вони пронизують всі сторони соціальної активності людини: її діяльність, позиції і ціннісні орієнтації. В індивідуальній моральній свідомості, як одній з форм суспільної свідомості, відображаються як соціальні умови життя людей так і багатство способів вирішення ними морально-етичних ситуацій, що сприяє засвоєнню оточуючого світу (Титаренко А.І., 1974; Дробницький О.Г., 1977; Шимановський Д.С., 1986; Малахов В.А., 1996).

До явищ моральної свідомості відносять норми, принципи, ідеали, поняття добра, обов'язку, відповідальності, справедливості, сенсу життя, котрі існують у суспільстві. Крім того її сутнісний зміст означують ціннісно-нормативні форми поведінки людей, їх моральні позиції, що постійно наповнюють суспільні взаємини. Ядро моральної свідомості утворюють узагальнені уявлення про добро і зло, про свободу і відповідальність, про смисл життя тощо, які дозволяють розглядати практику людей з різних боків сприйняття, точніше, у різній моральній модальності (Титаренко А.І., 1974; Дробницький О.Г., 1977; Гусейнов А.А., 1998; Апресян Р.Г., 1998).

Моральна свідомість є найважливішою складовою свідомості суб'єкта моральних взаємин. Вона містить у собі як пізнання сутності моралі та існуючих у суспільстві норм і правил поведінки, так і ставлення людини до цих норм і правил. Вивчаючи проблему моралі І.Ф. Харламов (1983) виділяє в структурі моральної свідомості два блоки: 1) об'єктивний (описово-констатуючий), заснований на морально-гностичній діяльності індивіда, що спрямована на пізнання моралі, зокрема моральних знань, які виступають у формі моральних уявлень, понять, суджень; 2) суб'єктивний, заснований на формуванні ставлень особистості до соціальних норм і правил, котрі виступають у формі таких структурних елементів моральної свідомості як моральні переконання, погляди, ідеали, світогляд [18].

Як зазначає Боришевський М.Й. (1985), рівень розвиненості та ступінь зрілості моральної свідомості людини, залежить від змісту засвоєних нею моральних знань. Цей вчений також підкреслює, що моральна зрілість особистості залежить від характеру і спрямованості її моральних

поглядів, переконань, ідеалів і світогляду в цілому. На основі сукупності моральних знань і почуттів у свідомості людини формується моральний досвід: від простих норм до високорозвинених взаємин обов'язку і моральної відповідальності [4].

Звернувшись до вищезазначених положень, ми можемо відмітити, що розвиток моральної свідомості тісно пов'язаний з когнітивним розвитком особистості, тому що розуміння і самостійне висловлювання моральних суджень можливе лише за умови досягнення певного рівня когнітивної сфери .

Процес становлення моральної свідомості, її когнітивний аспект був предметом дослідження відомих вчених, які впритул підходили до визначення сутності людської поведінки. Найбільш відомою теорією морального розвитку є концепція, що належить американському психологу Л. Кольбергу. Розвиваючи ідею Ж.Піаже про те, що еволюція морального розвитку свідомості дитини йде паралельно з її розумовим розвитком, Л. Кольберг виділив три рівні моральної свідомості дитини: доморальний, конвенційний і автономний. На доморальному рівні свідомості (від 4 до 10 років) дитина керується своїми егоїстичними спонуканнями, її вчинки визначаються зовнішніми обставинами, при цьому нею не враховуються погляди інших людей. Для рівня конвенційної моралі (від 10 до 13 років) характерна орієнтація на задані ззовні норми і вимоги, у зв'язку з чим судження дитини засноване на отримані схвалювання з боку інших людей. Крім того таке судження може базуватися на повазі, яка існує щодо установленого порядку та вимог суспільства. Для автономної моралі (від 13 років), за Кольбергом, характерна орієнтація особистості на стійку внутрішню систему моральних принципів. Саме на рівні суб'єктивної моралі людина судить про свою поведінку та поведінку інших, виходячи з власних критеріїв.

Процес становлення моральної свідомості, відповідно до поглядів Є.В. Бондаревської (1986), обумовлений соціальними, психологічними і педагогічними механізмами. Під соціальним механізмом розуміється дія на моральну свідомість особистості об'єктивних моральних взаємин та соціальних імперативів, що приводять до дії внутрішні механізми, які дозволяють засвоювати людині моральний досвід суспільства. Психологічний механізм - це процес перетворення зовнішніх соціальних і моральних вимог у внутрішні максими особистості. Він забезпечує активність особистості в її усвідомленні морального досвіду суспільства та сприяє формуванню власної моральності. Нарешті, педагогічний механізм - це комплекс учбово-виховних заходів, спрямованих на формування моральної свідомості учнів [3].

Важливим компонентом моральної свідомості є емоційно-ціннісний, до якого належать моральні норми, цінності та ідеали. У суспільній моральній свідомості моральні норми відображаються у вигляді відповідних правил, заповідей, велінь, котрі звернені до всіх людей. Моральні норми – це такі форми нормативних вимог, що визначають оцінне ставлення до поведінки людини (добре - погано, шляхетно - підло, справедливо – несправедливо). Моральні норми виконують три інформаційні функції: 1) орієнтовна, яка дозволяє особистості ставити нові цілі чи змінювати вже поставлені; 2) програмна, яка інформує можливі варіанти поведінки людини у різних обставинах життя, відкриваючи їй оптимальні умови досягнення позитивних цілей; 3) прогностична, яка містить інформацію про характер і можливість досягнення мети. Моральним нормам, як і багатьом іншим соціальним нормам, властиві наступні способи регуляції поведінки: дозвіл, розпорядження, заборона. У розпорядженнях («треба», «будь...») висловлюються вказівки про необхідність здійснення суб'єктом дії, заснованої на розумінні обов'язку. Заборони («не можна», "не роби цього") вказують на моральні дії того, що робити не слід. Це дії, у першу чергу, асоціального характеру, неприпустимі, нечесні, несправедливі, які суперечать обов'язку. Дозволи («можна», "етично") вказують на ті варіанти моральної поведінки, що не заборонені, часто бажані, але не обов'язкові для соціуму. Сукупність засвоєних особистістю моральних норм утворює її своєрідний особистий «моральний норматив» [8], [10], [14].

Відмінність однієї особистості від іншої визначається розходженням не тільки їхніх типологічних властивостей, але і тим, що для них є найбільш ціннісним. Цінність у психології являє собою «процес суб'єктивізації» елементів зовнішнього середовища, що надає їх змісту і формі певний особистісний сенс. Іншими словами ціннісне – це те, що для окремої особистості має певний смисл і є значущим у той чи інший момент часу. Ціннісними можуть бути і внутрішні процеси, і насамперед «Я» як результат самосприйняття, самопізнання і самоставлення (Непомняща Н.І., 1980).

Цінності впливають на формування поведінки особистості, спрямовують її займають провідну роль у становленні самосвідомості та уявленнях особистості про своє «Я». Ціннісним для особистості є те, що викликає в неї позитивний емоційний стан. Акцентуючи увагу на моральних досягненнях особистості, деякі дослідники установили, що до еталонно-ціннісних компонентів моральної свідомості й самосвідомості належать моральні норми та ідеали [2; 12].

В етиці ідеал виступає як моральна категорія, що є критерієм поділу добра і зла. У психології ідеал - це ідея, образ, який є найбільш ціннісним в людині, втілення мрії про якість зразків поведінки особистості. В ідеалі як самоціннісному утворенні відбиваються високі моральні якості людини, її переконання, що є еталонами мужності, чесності, самопожертви, шляхетності, милосердя, честі. Моральні ідеали - це також еталонні форми поведінки, що спрямовані на служіння людям; вони підкреслюють цінність людської індивідуальності та людського життя [7].

Моральними ідеалами можуть служити персоніфіковані образи, що зустрічаються в міфології багатьох народів, а також конкретні люди, які протягом свого життя прагнули досягти високих моральних звершень. Взірцями морального ідеалу можуть служити етичні форми поведінки, а саме: зразки самовідданої любові матері, гуманне ставлення лікарів до хворих, прояви патріотизму та ін. Моральні ідеали виконують функцію еталона, з яким особистість співвідносить вчинки оточуючих її людей, а також власні вчинки.

На певному етапі морального розвитку виникає моральна самосвідомість – специфічна форма моральної свідомості, предметом якої виступає зміст самої свідомості, а також індивід як її носій. Смисл моральної самосвідомості задається внутрішнім конфліктом індивіда, зіткненням його різних внутрішніх позицій, ціннісних орієнтацій чи тих ролей, що у кожній конкретній ситуації в символічній формі відображають добро і зло. Змістом моральної самосвідомості є система моральних знань і переконань, моральна рефлексія, моральні цінності, моральні мотиви, моральні почуття [1; 19].

Тищенко С.П. вважає що, моральна самосвідомість є не тільки критерієм власних вчинків особистості й оточуючих людей, але і формою виявлення її активності [17].

У структурі моральної самосвідомості вчені виділяють три компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий.

Основними елементами когнітивного компонента є: моральні знання, переконання і моральна рефлексія. Процес формування моральних знань у підростаючий особистості проходить ряд етапів: від елементарних відомостей про моральні поняття до уміння застосовувати отримані знання в житті. На процес переходу моральних знань у моральні переконання впливає ступінь розвитку якісних характеристик моральних знань: їх обсяг, оперативність, усвідомленість і міцність [13].

Моральні переконання – це сукупність фіксованих у свідомості особистості уявлень про моральні норми, принципи, ідеали, яких, за її розумінням, обов'язково слід дотримуватися. У структурі морального переконання виділяють три основні компоненти: 1) моральні знання як основу прийняття рішення в ситуаціях морального характеру; 2) позитивне ставлення індивіда до моральних норм з точки зору їх особистісного смислу; 3) потребу діяти відповідно з наявними знаннями. Переконання виступають як мотиви і часто визначають особливості перебігу поведінки особистості. У процесі становлення особистості виникають внаслідок інтеріоризації нею моральних понять, уявлень про норми поведінки й ідеали. У результаті ідентифікації переконань з останніми вони можуть здобувати

у структурі самосвідомості особистості характер переконаності. Саме впевненість особистості в правоті своїх переконань і вчинків є психологічною основою для розвитку в неї вольових якостей – мужності, самооволодіння, ініціативності, вірності обраним ідеалам.

Під моральною рефлексією особистості розуміють вміння передбачати нею наслідки своїх вчинків як для інших людей, так і для себе; здатність визначати віддалені та найближчі цілі і співвідносити їх з наявними засобами реалізації. Моральна рефлексія формується на основі переконань, що складаються в процесі моральної діяльності, і у свою чергу сприяє їхньому подальшому оформленню в єдину систему [6; 20].

До емоційно-ціннісної складової самосвідомості належать: моральні цінності, моральні почуття та відповідальність. Виникнення в суб'єкта моральних почуттів, свідчить про те, що об'єктивно ціннісне стало для нього суб'єктивно значущим і перетворилося в надбання його самосвідомості. Моральне почуття – це складна форма емоційного переживання, що відбиває оцінне ставлення суб'єкта до своєї і чужої моральної діяльності. Різні почуття та емоційні стани, спрямовані на себе і включені в моральну діяльність, здобувають характер моральних переживань. Все, що оцінюється особистістю як добро і зло, торкається її моральних ідеалів і переконань, вона переживає у формі позитивних чи негативних моральних почуттів, особливо тоді, коли оцінці піддається її власна поведінка [16]. Моральні почуття – це одна з форм моральних переживань особистості щодо предметів і явищ дійсності. Вони можуть відбивати ставлення індивіда до різних сторін соціального життя, у тому числі визначати особливості перебігу почуттів у взаєминах з іншими людьми (наприклад, почуття любові, ненависті, довіри, співчуття, ревнощі, жалю, заздрості). Моральні почуття можуть відбивати ставлення до себе (наприклад, почуття гордості, почуття честі) і до своїх моральних поразок (почуття вини, сорому, каяття) [6; 21].

Так, почуття провини – це емоційний стан, зумовлений усвідомленням власного відступу особистості від своїх переконань, відмовою від них і від відповідальності за дії, що не суперечать загальнолюдським моральним нормам і цінностям. К. Ізард (2000) зазначає, що виникненню почуття провини передують наступні умови: 1) прийняття особистістю загальних моральних цінностей і їх інтерналізація; 2) здатність до рефлексії, самокритики і сприйняття суперечностей між своєю реальною поведінкою і засвоєними моральними цінностями.

Почуття сорому – це емоційний стан, що виникає в результаті несподіваної втрати самоконтролю, моральної провини чи помилки пізнання і супроводжується переживаннями власної неадекватності і відчуттям себе об'єктом уваги з боку оточуючих [9].

В.В. Столін відмічає, що однією з форм осмислення свого «Я» як переживання вже здійсненого вчинку є почуття каяття, що виникає при неузгодженості вчинку і моральних цінностей особистості. Нівельований моральний мотив (цінність, ідеал) у вчинку в процесі каяття знову повертається в самосвідомість, при цьому особистість, визнаючи цей вчинок у власному особистісному просторі, переживає його конфліктний зміст і готова нести за нього відповідальність [15].

Найбільш складним структурно-функціональним утворенням моральної самосвідомості є совість. О.Г. Дробницький визначає, що совість складає високорозвинену здатність особистості контролювати свою поведінку і відбивати у своїй самосвідомості ті суспільні вимоги, які можуть бути пред'явлені людині. В одній із своїх робіт він пише: «Совість – це вторинна рефлексія з приводу своїх вчинків, спонукань і мотивів, що виникає, коли людина здатна судити себе з моральної точки зору, яку вона може відрізнити від своєї власної, приватної і суб'єктивної» [8; 177].

Совість, за П.М. Якобсоном, розглядається як особистісно прийняте людиною коло принципів. Вона є «продуктом» певного суспільства з його соціальною структурою і уявленнями про добро і належне. Совість виявляється не тільки в умінні особистості реагувати на відповідні факти поведінки, але й в умінні оцінити себе з позиції внутрішньо прийнятих моральних принципів [21].

Поведінковий компонент презентований моральною саморегуляцією. Саморегулювання поведінки можна визначити як процес планування і корегування особистістю власної активності, спрямованої на успішне досягнення суб'єктивно значущих цілей. Моральна саморегуляція поведінки характеризується деякими специфічними особливостями: 1) головним об'єктом виступає вчинок як основна одиниця моральної поведінки; 2) орієнтація особистості на вибір між добром і злом [4]. Одним із проявів моральної саморегуляції є моральний вибір. Моральний вибір припускає: 1) наявність двох полярних еталонів, що втілюють у конкретній формі категорії добра і зла; 2) адекватне особисте ставлення до обох еталонів; 3) зіставлення з цими еталонами не тільки окремих вчинків людини, але й особистості в цілому; 4) зіставлення себе і своїх вчинків з еталонами повинне здійснюватися самим суб'єктом [20].

Важливим елементом моральної саморегуляції є самоконтроль. Самоконтроль належить до числа універсальних властивостей свідомості й самосвідомості і виступає як обов'язкова умова адекватного психічного відображення людиною свого внутрішнього світу і навколишньої об'єктивної реальності. Основною функцією самоконтролю є перевірка ступеня збігу між еталонами (моральними нормами, ідеалами, цінностями) і контрольованими складовими (цілями, мотивами), реалізованого морального вчинку. Сформована здатність до самоконтролю виявляється в умінні людини подивитися на себе з боку і можливість (якщо цього вимагає ситуація) призупинити небажану діяльність. Самоконтроль дозволяє зважувати мотиви, що передують моральному вчинку здійснювати вибір мотивів і цілей моральних дій, керувати процесом корекції залежно від ступеня узгодженості та неузгодженості між ними. Факт неузгодженості у самосвідомості особистості між мотивами і засобами досягнення цілей конкретних моральних вчинків є поштовхом до запуску механізмів корекції, котрі спрямовані на гальмування, стримування неадекватних моральних дій і повернення їх у нормативне русло [4].

Цінність моральної особистості може бути репрезентована вчинком, у якому в нерозривній єдності існують суб'єктивно-особистісні (мотиви) і об'єктивно-значущі (результати) елементи. Проте дія тоді постає як моральний вчинок особистості, коли береться до уваги моральна цінність її суб'єктивних мотивів, її значущість для будь-кого, коли вона за цими чинниками викликає до себе те чи інше ставлення: схвалення чи осуд (з огляду на моральний критерій). Моральний вчинок характеризується так званою волею вибору. Це означає, що людина може зробити вибір між двома альтернативними діями, які розрізняються: 1) за ступенем особистої зацікавленості в цій дії; 2) за її етичною цінністю, яка суперечить особистій зацікавленості [20].

Психологічний аналіз наукових поглядів вчених дозволив зробити деякі узагальнення. Хоч багато вчених вивчали проблему моральної свідомості та самосвідомості, проте у психологічній літературі не була чітко виділена структура останньої. Так, при вивченні моральної самосвідомості деякі вчені акцентують увагу лише на когнітивному конструкті, інші віддають перевагу емоційно-ціннісному конструкту. В той же час ряд дослідників концентрують увагу навколо регулятивної складової моральної самосвідомості. Структура моральної самосвідомості, за нашим розумінням, складається з трьох компонентів: 1) когнітивного, який вміщує моральні знання, переконання і моральну рефлексію; 2) емоційно-ціннісного, до якого належать: моральні цінності, моральні почуття та відповідальність; 3) поведінковий компонент, що презентований моральною саморегуляцією. Отже, розвиток моральної самосвідомості особистості досягає високого рівня у тому випадку, якщо моральні знання та переконання є для неї цінностями, на які вона орієнтується у життєвих ситуаціях, пов'язаних з моральним вибором.

**Література**


1. Апресян Р.Г. Проблема «другого Я» и моральное самосознание личности // Философские науки. - 1986. - № 6. - С. 53-59.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання:- Науково-метод. посібник.-К.: ІЗМН, 1998.- 204 с.

4. Боришевський М.Й. Розвиток морального саморегулювання поведінки уч
Психология: Респ. научн.- метод. сб. /М-во просвещения УССР, НИИ психологии
Рад. шк., 1985, вып.24. – 119 с.
5. Бушелева Б.В. Моральная ориентация и ее место в структуре социальной активно
Актуальные проблемы формирования социальной активности учащихся: Сб. науч.
М., 1988.-С. 68 – 80.
6. Гаврилова Т.П. О воспитании нравственных чувств.-М.: Знание, 1984.- 80 с.
7. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика. - М.: Гардарики, 1998. – 358 с.
8. Дробницкий О.Г. Проблемы нравственности. М., Наука, 1977.- 331 с.
9. Изард К.Э. Психология эмоций. - СПб.: Питер, 2000. – 464 с.
10. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. - М.: Политиздат, 1984.-335 с.
11. Налчаджян А.А. Я-концепция. / Психология самосознания. Хрестоматия. Сам
БАХРАХ-М, 2000. – С. 270-332.
12. Непомнящая Н.Н. и др. Ценностность как центральный компонент психологичес
структуры личности // Вопросы психологии.- 1980.-№1.- С. 22-30.
13. Развитие нравственных убеждений школьников /Под ред. М.И. Боришевского.- К.:
шк., 1986.-181 с.
14. Социальные отклонения.- 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Юрид. лит., 1989.- 368 с.
15. Столин В.В. Уровни и единицы самосознания. / Психология самосознания. Хрестомати
Самара: БАХРАХ-М, 2000.- С. 123-155.
16. Титаренко А.И. Структуры нравственного сознания. М.: Мысль, 1974.- 278 с.
17. Тищенко С.П. Моральна самосвідомість та її розвиток у підлітків. // Радянська школа
1972.- № 10. - С.10-15.
18. Харламов И.Ф. Нравственное воспитание школьников: Пособие для кла
руководителей.- М.: Просвещение, 1983.- 160 с.
19. Шимановский Д.С. Моральное самосознание. К.: Вища шк., 1986.- 142 с.
20. Якобсон С.Г. Становление психологических механизмов этической регуляции поведени
/ Психология формирования и развития личности: сб. статей. - М.: Наука,1981.-С. 320
337.
21. Якобсон П.М. Эмоциональный фактор в нравственном воспитании и управление им.
Управление процессом нравственного воспитания: [Сб. статей] / Пробл. н.-и. лаб. ком
воспитания молодежи МГУ, отв. ред. Л.И. Рувинский. -М.: Изд-во МГУ, 1979.- 141 с.

*В статье дается анализ научных подходов изучения морального сознания и самосознания личности. Делается акцент на изучении компонентов последнего.*

Статтю подано до друку 29.05.2002.

© 2002 р.

О.М. Кретчак (м. Херсон)

## ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ МІЛІЦІОНЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ОХОРОНИ В ПРОЦЕСІ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ

Підготовленість особового складу підрозділів охорони до несення служби визначається рівнем їх професійної підготовки.

Мета вдосконалення підготовки працівників ДСО повинна передбачати не тільки підбір

Підписано до друку 13.12.2012р. Формат 60x84 1/4.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 6. Обл.-вид. арк. 4,8. Наклад 67 прим.
Зам. № 576
Віддруковано з оригінал-макета

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова, 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Друкарня НПУ імені М. П. Драгоманова
01030, м. Київ вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1538 від 29.10.2002
● (044) 239-30-26